

KATARZYNA KLIMKOWSKA

Instytut Pedagogiki, Wydział Pedagogiki
i Psychologii, Uniwersytet
Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

katarzyna.klimkowska@poczta.umcs.lublin.pl

MARIUSZ KORCZYŃSKI

Instytut Pedagogiki, Wydział Pedagogiki
i Psychologii, Uniwersytet
Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

mariusz.korczynski@poczta.umcs.lublin.pl

JOURNAL OF MODERN
SCIENCE TOM 4/27/2015,
S. 437-462

PROFESSIONAL SUCCESS OF POLISH EMIGRANTS IN GREAT BRITAIN AND THEIR EDUCATIONAL ACTIVITY

SUKCES ZAWODOWY EMIGRANTÓW POLSKICH W WIELKIEJ BRYTANII A ICH AKTYWNOŚĆ EDUKACYJNA

ABSTRACT

Achieving success, including professional success, is a common goal of people. Success is usually measured by an individual who subjectively assesses the meaning of given achievements and classifies them as success. Success is conditioned by various factors, including achievements and activities in the field of adult education, and overcoming different difficulties and obstacles. The issue of success is particularly interesting as far as emigrants are concerned. They leave their homeland in the hope that they will succeed, also professionally, and they choose a country that offers more favourable conditions for success.

The aim of the research was to examine the relationship between success in life of Polish emigrants in Great Britain and their educational activity. The study group included 128 emigrants who achieved professional success in Great Britain.

The research revealed that the majority of Poles who achieved professional success in Great Britain were successful in the field that reflected their professional aspirations. Moreover, the respondents were sceptical as far as the achievement of analogous success in Poland was concerned. Almost 1/3 of the study group perceived the relationship between their educational activity and the sense of success as clear and unambiguous. Respondents with higher education exhibited a higher sense of professional success. The study does not exhaust the issue and it constitutes a fragment of a more comprehensive research on the functioning of Polish emigrants in Great Britain.

STRESZCZENIE

Sukces, w tym sukces zawodowy, jest powszechnym dążeniem człowieka. Jego miarę stanowi przeważnie subiektywne nadawanie znaczeń przez jednostkę poszczególnym osiągnięciom i klasyfikowanie ich jako sukcesy. Osiąganie sukcesu warunkowane jest licznymi czynnikami, w tym osiągnięciami i aktywnością edukacyjną dorosłych, jest również związane z pokonywaniem licznych trudności i przeszkód. W szczególnej sytuacji są emigranci, którzy opuszczają ojczyznę w nadziei osiągnięcia sukcesu życiowego, w tym zawodowego w kraju, który w ich ocenie stwarza bardziej sprzyjające do tego warunki.

Celem badań było poszukiwanie związku między sukcesami zawodowymi polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii a ich aktywnością edukacyjną. Badania zrealizowano w grupie 128 emigrantów, którzy odnieśli sukces zawodowy w Wielkiej Brytanii.

Ustalono, że sukces zawodowy odniesiony przez Polaków w Anglii w przypadku zdecydowanej większości badanych odpowiadał ich aspiracjom zawodowym. Ponadto badani emigranci byli wyraźnie sceptyczni w ocenie możliwości osiągnięcia analogicznego sukcesu w Polsce. W ocenie niespełna 1/3 badanych związek między ich aktywnością edukacyjną a poczuciem sukcesu zawodowego jest jednoznaczny i wyraźny. Wyższe wykształcenie sprzyjało wyższemu poczuciu sukcesu zawodowego. Niniejsze badania nie wyczerpują podjętego problemu. Stanowią one fragment obszerniejszych analiz funkcjonowania polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii.

KEYWORDS: *success, professional success, emigrants, educational activity*

SŁOWA KLUCZOWE: *sukces, sukces zawodowy, emigranci, aktywność edukacyjna*

WPROWADZENIE

Sukces zawodowy jest zjawiskiem złożonym i stanowił przedmiot licznych analiz w różnych kontekstach i z różnych perspektyw. Na gruncie polskim na przestrzeni lat badaczy szczególnie interesowały dwa obszary sukcesu dorosłych – sukces życiowy oraz sukces zawodowy. W obu eksplorowane było poczucie sukcesu życiowego/zawodowego Polaków generalnie lub specyficznych grup społecznych bądź zawodowych oraz wyznaczniki, możliwości, koszty osiągnięcia sukcesu, jak również cechy człowieka sukcesu. Można tu wskazać obszerne opracowania powstałe na przestrzeni ostatniego ćwierćwiecza: badania sukcesu w perspektywie socjologicznej – Słomczyński (red., 2007), sukces w ujęciu filozoficznym Pycka (1994), sukces życiowy młodych dorosłych – Firkowska-Mankiewicz (1999, 2002), sukces zawodowy nauczycieli – Michalak (2007), sukces w perspektywie płci – Titkow (red., 2003), Kupczyk (2009), sukces menedżerów,

sukces w zarządzaniu – Witkowski (red., 1994), Witkowski (red., 2003), Kupczyk (red., 2006), Sikorski (2007), orientacja na sukces zawodowy przyszłych tłumaczy – Klimkowska (2013), sukces prawników – Łojko, Dziurnikowska-Stefańska (red., 2011), sukces bezrobotnych – Kasprzak (2006), edukacja do sukcesu – Klimkowska (2014), ocena własnych kompetencji do sukcesu życiowego – Klimkowska (2012). W badaniach silnie akcentowano również kontekst warunków i zmian społeczno-ustrojowych – Kwiatkowski (2000), Bylok (2005), Grzeszczyk (2003).

Generalne wnioski z badań nad sukcesem potwierdzają, iż sukces zarówno życiowy, jak i zawodowy, jakkolwiek może być mierzony za pomocą obiektywnych kryteriów, jak poziom zarobków, posiadanie konkretnych dóbr, realizowany model życia, cechuje się wysoką subiektywnością. I to właśnie subiektywne nadawanie znaczeń przez jednostkę poszczególnym osiągnięciom i klasyfikowanie ich jako sukcesy stanowi przeważnie główną miarę poczucia sukcesu.

Wśród uwarunkowań bądź predyktorów sukcesu wskazuje się edukację. Oznacza ona zarówno formalną ścieżkę edukacyjną – osiągnięty poziom i wynik wykształcenia, posiadane dodatkowe kwalifikacje i kompetencje, jak i renomę ukończonych uczelni, na podstawie których można określać poziom przygotowania ogólnego i zawodowego absolwenta/kandydata do pracy. Jako predyktor sukcesów życiowych/zawodowych można również rozpatrywać zaangażowanie podmiotu w szeroko rozumianą edukację nieformalną. Można tu wskazać analizy aktywności kształceniowej i samokształceniowej oraz samowychowawczej jednostki – jako istotnego składnika samorozwoju, w tym rozwoju niespecyficznych bądź specyficznych kompetencji zawodowych (Klimkowska, 2013, s. 194–200). Wszelka aktywność edukacyjna w dorosłości, zorientowana na rozwój umiejętności, kompetencji, a także poszerzanie zasobów wiedzy, jest istotna z perspektywy permanentnego, całościowego rozwoju osoby dorosłej i wyraźnie pozytywnie przyczynia się do jej funkcjonowania w różnych sferach życia, w tym zawodowej, oraz do wzrostu dążeń sukcesowych (Argyle, 1999; Knowles, Holton III; Swanson, 2009; Wiatrowski, 2005, 2010). Wpisuje się w to również działalność edukacyjna i rekreacyjna podejmowana przez jednostkę w czasie wolnym. A. Bańka (2005a, s. 43) podkreśla jej znaczenie jako czynnika kształtowania się zarówno „kompetencji zatrudnieniowych” (*employmentability competencies*), jak i „kompetencji ogólnozyciowych”.

Współczesny rozwój cywilizacyjny i zjawiska z nim związane, w tym szczególnie globalizacja, kształtują warunki życia i funkcjonowania człowieka. Człowiek pragnie nie tylko nadążyć za światem, ale także aktywnie w nim uczestniczyć, współtworzyć go. Stawia sobie ambitne cele i dąży do sukcesu, do wybicia się. A dążenia te mają charakter uniwersalny, ponadnarodowy i ponadkulturowy (Bańka, 2005a, za: Sedikides, Geatner, Toguchi, 2003). Ich realizacja jest nierozzerwalnie powiązana z wysokimi wymaganiami i wyzwaniem, które towarzyszą człowiekowi w biegu całego dorosłego życia. Jednostka poszukuje równowagi między życiem prywatnym i zawodowym, z oboma obszarami wiążąc oczekiwania i nadzieje na osiągnięcie szczęścia, sukcesu, poczucia spełnienia. Niejednokrotnie oznacza to konieczność dokonywania trudnych wyborów, porzucania własnej strefy komfortu, dokonywania osobistych transgresji. Opis ten szczególnie trafnie odnosi się do sytuacji emigrantów zarobkowych.

Zjawisko emigracji zarobkowej Polaków po akcesji do Unii Europejskiej oraz zniesieniu, zgodnie z 45 art. Traktatu o funkcjonowaniu Unii Europejskiej, barier w swobodnym przepływie siły roboczej przybrało charakter masowy. Z kraju wyjechało ponad 2,21 miliona osób, przeważnie do Wielkiej Brytanii (por. Bera, 2011; Bera, Korczyński, 2012). Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że byli i są to głównie ludzie młodzi (połowa miała mniej niż 29 lat) (Iglicka, 2008). Jak napisał T.W. Nowacki (2010, s. 8): „wyjechał prawie co dziesiąty zdolny do pracy. Opuścili kraj młodzi, ciekawi świata ludzie, niebojący się przewidywanych trudności. Oznacza to, że wyjechała aktywniejsza część młodych ludzi, przeważnie wykształconych niemalym kosztem społecznym”.

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego z października 2013 roku w Wielkiej Brytanii pod koniec 2012 roku mieszkało 637 tysięcy Polaków, z czego 77,9% z nich przebywało tam w związku z pracą. Od samego początku z niewielkim falowaniem odnotowuje się dynamiczny wzrost zainteresowania Wielką Brytanią. Od wstąpienia Polski do UE tylko w 2007 i 2008 roku ten wynik był wyższy i wynosił odpowiednio 690 i 650 tys. osób. W 2009 roku odnotowano 595 tys. Polaków w UK i od tego czasu liczba ta nadal rośnie (Korczyński, Kwiatkowska, 2014, s. 140).

Polacy w Wielkiej Brytanii znaleźli zatrudnienie w różnych sektorach gospodarki, podejmując się w wielu przypadkach pełnienia mało atrakcyjnych ról zawodowych, często też nisko opłacanych. Fakt posiadania wyższego wykształcenia

nie jest gwarantem uzyskania atrakcyjniejszej oferty pracy (Szpakowska, 2009). Jak stwierdza Kaczmarczyk (2005), zjawisko to określa się mianem *brain waste*, czyli „marnotrawstwo mózgow”. Ale czy na pewno tak jest? Może są Polacy, którzy w pełni realizują swoje kariery zawodowe, osiągając niejednokrotnie na tym polu sukces? Jak wskazują bowiem autorzy raportu dla Komisji Europejskiej *Labour mobility within the EU...* (2009, s. 126), głównymi motywami skłaniającymi młodych do emigracji są: nie tylko lepsze zarobki, wyższy standard życia, lepsze warunki pracy, dobre perspektywy zatrudnienia, możliwość zdobycia doświadczenia i spotkania nowych ludzi, pozytywne doświadczenia innych osób, ale również lepsze możliwości zrobienia kariery niż we własnym kraju.

Wszystko to sprawia, że emigrantów cechuje wysoka mobilność zawodowa. Ich osiągnięcia zawodowe, ze względu na realizację kariery w obcym dla siebie środowisku, są wynikiem aktywności własnej jednostki. Emigranci – jak piszą Major, Tuczyński i Wasilewski (2010) – w dostosowaniu się do otaczającej rzeczywistości liczą głównie na siebie. Nie oczekują specjalnej pomocy od innych, wręcz przeciwnie, są ambitni (w ramach swoich możliwości) i udowadniają światu, że są samodzielni. Ich oczekiwania związane są przede wszystkim ze zdobyciem doświadczenia zawodowego, z doskonałym opanowaniem języka angielskiego, rozwojem zawodowym. Dążą oni do poprawy standardu życia i uzyskania stabilizacji.

Jednym z wiodącym motywów emigracji zarobkowej jest postrzeganie braku możliwości osiągnięcia sukcesu zawodowego w Polsce przy jednoczesnym postrzeganiu kraju docelowego jako środowiska stwarzającego takie możliwości. W tym kontekście postanowiono podjąć badania nad sukcesem zawodowym emigrantów oraz nad ich związkami z aktywnością edukacyjną.

W omawianych analizach punkt wyjścia i rozumienia funkcjonowania człowieka dorosłego stanowił psychotransgresjonizm Kozieleckiego (1989, 2001). Autor ten wychodząc od pozytywnej koncepcji człowieka, w myśl której „obdarzony jest on wolnością wyboru, steruje swoim zachowaniem i przekracza granice własnych osiągnięć oraz możliwości” (Kozielecki, 2001, s. 23), posłużył się pojęciem „transgresja” do określenia „działań i aktów myślenia – z reguły intencjonalnych i świadomych – które przekraczają granice dotychczasowych możliwości i osiągnięć materialnych, symbolicznych oraz społecznych człowieka, które stają się źródłem nowych i ważnych wartości pozytywnych i negatywnych”

(Kozielecki, 2001, s. 18). Mowa tu zarówno o transgresjach historycznych o wymiernym znaczeniu dla ludzkości i cywilizacji, jak i o transgresjach osobistych, znaczących w perspektywie losów jednostkowych. Wśród nich lokują się również osiągnięcia noszące miano sukcesu. W niniejszym projekcie sukces zawodowy definiowano jako subiektywnie pozytywnie oceniane osiągnięcia zawodowe pracowników. Podejście to koresponduje z perspektywą rozumienia sukcesu zawodowego według następujących badaczy: Seibert i Kraimer (2001), Judge, Cable, Boudreau i Bretz (1995), Ng, Eby, Sorensen i Feldman (2005), Bańka (2006).

Ze względu na specyficzną sytuację społeczno-kulturową badanych osób przyjęto model sukcesu zawodowego oparty na współzawodnictwie (*contest-mobility model of career success*) (Turner, 1960). Model ten zakłada, iż sukcesy zawodowe pracownicy odnoszą poprzez równe współzawodnictwo na otwartym rynku pracy. Osiągnięta pozycja zawodowa i związane z nią korzyści psychologiczne, społeczne i ekonomiczne są efektem aktywności własnej pracownika (Ng i in., 2005; Rosenbaum, 1984).

METODOLOGIA

Badania miały charakter diagnostyczno-weryfikacyjny. Celem badań była próba ustalenia związku między sukcesami zawodowymi polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii a ich aktywnością edukacyjną. Poszukiwano odpowiedzi na problem badawczy, który przyjął postać pytania: czy, a jeśli tak, to w jakim stopniu aktywność edukacyjna emigrantów polskich w Wielkiej Brytanii oddziałuje na ich poczucie sukcesu zawodowego?

Eksploracji sukcesów zawodowych emigrantów dokonano w obszarze następujących problemów szczegółowych:

- Jaka jest specyfika sukcesów zawodowych emigrantów?
- Jaka jest charakterystyka wybranych aspektów aktywności edukacyjnej badanych?
- Jaki jest związek między sukcesem zawodowym emigrantów a ich aktywnością edukacyjną?

Dwa pierwsze problemy badawcze miały charakter diagnostyczny, zatem jedynie w odniesieniu do trzeciego problemu postawiono hipotezę (Łobocki, 2006, s. 26; Pilch, Bauman, 2001, s. 46). Założono, że istnieje dodatni związek między

sukcesem zawodowym a aktywnością edukacyjną. Osoby charakteryzujące się wyższą aktywnością edukacyjną będą jednocześnie posiadały wyższe poczucie odniesienia sukcesu zawodowego. Na potrzeby badań aktywność edukacyjna została zoperacjonalizowana jako działania edukacyjne podejmowane przed emigracją w Polsce i po przyjeździe do Anglii. Wzięto pod uwagę efekty aktywności edukacyjnej, jak poziom wykształcenia oraz jego profil.

Badania przeprowadzono metodą sondażu diagnostycznego, w ramach którego zastosowano technikę ankietową z narzędziem badawczym w postaci kwestionariusza ankiety własnej konstrukcji. Analizy zebranego materiału badawczego w zakresie poszukiwania zależności dokonano z wykorzystaniem analizy korespondencji, jako metody głównej, oraz aglomeracyjnej analizy skupień, jako metody potwierdzającej. Badania miały charakter pilotażowy, poprzedzający realizację większego projektu badawczego. Dobór osób badanych był dwuetapowy. Pierwszy etap to dobór losowy, w trakcie którego przebadano 161 osób. Etap drugi celowy polegał na wyselekcjonowaniu w tym przypadku 128 osób, które osiągnęły sukces zawodowy. Wyselekcjonowana grupa nie spełnia wymogów reprezentatywności.

Badania zrealizowano w południowo-zachodniej części Anglii. Narzędzia badawcze rozprowadzono poprzez portale społecznościowe oraz wręczając osobiście dzięki uprzejmości pracowników firmy zatrudniającej na lokalnym rynku pracy – Mploy Staffing Solutions w *Dorchester, Hrabstwo Dorset*.

Badaniami objęto 161 osób, z czego 128 (27 mężczyzn, 101 kobiet) to osoby deklarujące osiągnięcie sukcesu zawodowego. I to wyniki tych osób poddane zostały szczegółowym analizom. Wiek badanych zawarł się w przedziale 29–41 lat, a średnia wieku wyniosła 33,65 lat. Emigranci mieszkali w Wielkiej Brytanii od 4 do 11 lat. Średnio czas pobytu stałego za granicą wyniósł 8,5 roku. Pod względem wykształcenia respondenci najliczniej charakteryzowali się poziomem wyższym (55,47%). W tej zbiorowości reprezentowane były wszystkie poziomy edukacji akademickiej – licencjackie (35,16%), magisterskie (19,53%), doktorskie (0,78%). Pozostali badani mieli wykształcenie średnie (44,53%). Grupa była silnie zróżnicowana pod względem ukończonego kierunku studiów/szkoły średniej. Najwięcej wśród badanych emigrantów było absolwentów liceów ogólnokształcących, techników mechanicznych, absolwentów wychowania fizyczne-

go, zarządzania i marketingu oraz pedagogiki. Wyniki, z jakimi badane osoby ukończyły deklarowany poziom wykształcenia, były w zdecydowanej większości dobre (55,8%) i bardzo dobre (39,5%). Z wynikiem dostatecznym na dyplomach edukację ukończyło tylko 4,7% badanych osób.

W Wielkiej Brytanii badane osoby najczęściej pracowały w agencjach rekrutacyjnych (32,82%), zajmowały się informatyką i IT (13,95%), data analyst (9,38%), obsługą klientów (9,3%) oraz sprzedażą (6,98%). Jeśli chodzi o zajmowane stanowiska, to deklaracje badanych ukazały następujący obraz: najliczniej – dyrektor/kierownik (25,58%), konsultant (16,28%) oraz różnego typu asystent (9,3%), pojawiły się również z częstotliwością 2,33–6,98% wskazania takie zawody, jak: kontroler jakości, operator cnc, mechanik, malarz, programista, architekt, fryzjer, edytor, administrator, właściciel własnej firmy. Wszyscy badani posługiwali się językiem angielskim na poziomie zaawansowanym. Sporadycznie znali również inne języki obce – rosyjski (11,72%), niemiecki (3,91%), włoski (2,34%).

OMÓWIENIE BADAŃ

Specyfika sukcesu zawodowego badanych polskich emigrantów

Wśród 128 badanych polskich emigrantów zdecydowana większość przyznała, że odniosła w Wielkiej Brytanii sukces zawodowy (88,28%): zdecydowanie tak – 57,81%, raczej tak – 30,47%. Nikt z respondentów nie stwierdził, że odniósł porażkę w obszarze zawodowym, a trudności w ocenie własnych osiągnięć zawodowych po przyjeździe do Wielkiej Brytanii odnotowano w przypadku 11,72% badanych.

Sukces ten, zdaniem badanych osób, przejawiał się głównie (tabela 1): poczuciem rozwoju (79,07%), zadowoleniem z siebie i swojej pracy (58,14%), możliwością utrzymania się na satysfakcjonującym poziomie tylko z jednej pracy (55,81%), pracą w renomowanej firmie (53,49%), otrzymywaniem zarobków pozwalających na posiadanie dóbr: mieszkania/domu, samochodu (48,84%), niezależnością, pracą na własnych zasadach (46,51%), możliwością realizacji własnych marzeń i ambicji (46,51%).

Z kolei za najcenniejsze aspekty osiągniętego sukcesu zawodowego emigranci uznali: poczucie rozwoju (55,81%), zadowolenie z siebie i swojej pracy (46,51%), możliwość utrzymania się na satysfakcjonującym poziomie tylko

z jednej pracy (32,56%), niezależność, pracę na własnych zasadach (32,56%), realizację własnych marzeń i ambicji (32,56%). Widać zatem, że zarówno w sferze wyznaczników sukcesu, jak i ich wagi naczelnie miejsca w wyborach badanych zajmowały kwestie związane z rozwojem, samorealizacją oraz zadowoleniem. Jakkolwiek badani doceniali walory materialne sukcesu, można antycypować, że ze względu na zaspokajanie potrzeb bytowych i materialnych dzięki pracy za granicą znaczenie dla nich mają intrapersonalne czynniki. Warto również podkreślić spójność wyznaczników sukcesu z ich ważnością. W zasadzie cechy charakteryzujące sukces zawodowy badanych osób pokrywają się z najcenniejszymi aspektami osiągniętego sukcesu zawodowego badanych osób (dane w tabeli 1). Uzyskane wyniki są spójne z ustaleniami odnośnie do wyznaczników sukcesu zawodowego emigrantów, dokonany przez A. Hara-simiuk (2009, za: Bera, 2011, s. 36–38).

Tabela 1.

Wyznaczniki i najcenniejsze aspekty sukcesu badanych emigrantów

	Wyznaczniki osiągniętego sukcesu (%)	Najcenniejsze aspekty sukcesu (%)
Możliwość utrzymania się na satysfakcjonującym poziomie tylko z jednej pracy	56,25	32,03
Niezależność, praca na własnych zasadach	46,88	32,81
Poczucie rozwoju	78,91	56,25
Praca w renomowanej firmie	53,12	16,41
Prestiżowe stanowisko	28,12	4,69
Realizacja własnych marzeń i ambicji	46,88	32,03
Rozpoznawalne nazwisko	17,97	0,00
Szacunek i podziw wśród bliskich i znajomych	32,03	3,91
Bardzo wysokie zarobki (pozwalające utrzymać się na wysokim poziomie, zaspokajać swoje potrzeby i przyjemności, a także gromadzić oszczędności)	28,12	18,75
Zadowolenie z siebie i ze swojej pracy, satysfakcja	58,59	46,87
Zarobki pozwalające na posiadanie dóbr: mieszkania/domu, samochodu	48,44	18,75

Źródło: badania własne

Ponadto, co ważne w perspektywie harmonijnego funkcjonowania w dorosłości, badane osoby w zdecydowanej większości (78,9%) oceniły, że osiągnięty przez nie sukces zawodowy odpowiada ich aspiracjom zawodowym (tabela 2). Co szósty emigrant, który odniósł sukces zawodowy w Anglii, nie potrafił ocenić, na ile sukces ten odpowiada jego aspiracjom, a w przypadku 4,6% badanych ich sukcesy zawodowe nie odpowiadały ich aspiracjom zawodowym. Wyniki te potwierdzają związek wyjazdu z kraju, emigracji zarobkowej z możliwością realizacji aspiracji zawodowych (Kolarska-Bobińska, 2007, s. 7; Bera, 2011, s. 34).

Tabela 2.

Stopień zbieżności osiągniętego sukcesu zawodowego emigrantów z ich aspiracjami zawodowymi

Sukces odpowiada aspiracjom	N	%
w pełni odpowiada	30	23,44
raczej wysoki	71	55,46
wcale nie odpowiada	6	4,69
trudno powiedzieć	21	16,41
Suma	128	100,00

Źródło: badania własne

Ze względu na wiodący motyw emigracji zarobkowej podkreślany w licznych badaniach (Kłós, 2006; Krawczyk, 2008; Kawczyńska-Butrym, 2009; Major i in., 2010; Bera, 2011; Iglicka, 2011) – oczekiwanie lepszej sytuacji materialnej za granicą, postanowiono ustalić, jak badani emigranci oceniają szansę odniesienia analogicznego sukcesu zawodowego w Polsce (tabela 3). Zaledwie niespełna co piąty badany wypowiedział się pozytywnie o możliwości osiągnięcia takiego sukcesu zawodowego, gdyby nie wyjechał z Polski, przy czym warto podkreślić, że w tej grupie „optymistów” żaden respondent nie wskazał odpowiedzi *zdecydowanie tak*. Widać zatem, że szacunki, jakkolwiek pozytywne, nie charakteryzowały się najwyższą siłą. W odniesieniu do omawianej oceny w badanej zbiorowości przeważało niezdecydowanie – 60,94% nie potrafiło zająć jednoznacznego stanowiska wobec własnych szans odniesienia analogicznego sukcesu w kraju, a 21,1% wprost wypowiedziało się negatywnie w tej kwestii.

Zarejestrowane dane nie przedstawiają optymistycznego obrazu. Tak znaczna liczba osób niezdecydowanych i negatywnie oceniających możliwości sukcesowe w kraju, jak też fakt, że tylko niecałe 1/5 badanych, którzy osiągnęli sukces zawodowy w Anglii, uważa, iż powtórzyliby go też w Polsce, wskazuje, iż mimo dynamicznych zmian uwarunkowań rynku pracy w Polsce w ostatnich latach emigranci nie widzą istotnych szans na sukces zawodowy w kraju porównywalny z osiągniętym w Anglii.

Tabela 3.

Przekonania emigrantów o możliwości odniesienia porównywalnego sukcesu zawodowego w Polsce

Przekonanie	N	%
zdecydowanie tak	0	0,00
raczej tak	23	17,96
trudno powiedzieć	78	60,94
raczej nie	21	16,41
zdecydowanie nie	6	4,69
Suma	128	100,00

Źródło: badania własne

W powyższym kontekście postanowiono również ustalić, w jakim stopniu badani emigranci wiązali swój wyjazd zarobkowy do Wielkiej Brytanii z oczekiwaniem odniesienia sukcesu zawodowego (tabela 4).

Tabela 4.

Oczekiwanie odniesienia sukcesu zawodowego w Wielkiej Brytanii

Oczekiwanie odniesienia sukcesu	N	%
zdecydowanie tak	21	16,41
raczej tak	50	39,06
trudno powiedzieć	36	28,12
raczej nie	21	16,41
zdecydowanie nie	0	0,00
Suma	128	100,00

Źródło: badania własne

Jakkolwiek większość badanych osób (55,6%) wyjeżdżając do Anglii, była pełna optymizmu wyrażającego się niemal pewnością odniesienia sukcesu zawodowego, można było oczekiwać, że wobec tak radykalnej decyzji, jaką jest wyjazd z kraju w poszukiwaniu „lepszego życia”, reprezentacja pozytywnych antycypacji odniesienia sukcesu będzie znacznie wyższa.

Ponadto wśród badanych emigrantów wyraźnie zarysowała się również grupa osób, które nie spodziewały się odniesienia sukcesu w nowym kraju – 16,41% badanych, a 28,12% badanych co prawda nie było przekonanych o swoim niepowodzeniu, ale też spodziewanie się sukcesu nie było na tyle silne, aby wskazać odpowiedź pozytywną.

WYBRANE ASPEKTY AKTYWNOŚCI EDUKACYJNEJ BADANYCH EMIGRANTÓW

Jak wskazano we wprowadzeniu, aktywność edukacyjna stanowi ważny zarówno predyktor, jak i korelat sukcesów na różnych polach. Autorów niniejszego opracowania interesowała zarówno aktywność edukacyjna badanych przed wyjazdem z Polski, jak i po zamieszkaniu w Wielkiej Brytanii.

Uzyskane dane pozwoliły ustalić (tabela 5), że zdecydowana większość podejmowała działania edukacyjne zarówno w kraju (69,53%), jak i po przyjeździe do Anglii (78,91%). Omawiana aktywność badanych w kraju wyrażała się między innymi w: uczeniu się języka obcego (41,41%), uczestnictwie w różnych kursach i szkoleniach specjalistycznych (32,03%), treningach umiejętności (22,66%), czytaniu książek i czasopism z różnych dziedzin (20,31%) czy też podnoszeniu swoich kwalifikacji poprzez realizację studiów podyplomowych (16,41%).

Również po przyjeździe do Anglii zdecydowana większość z nich (78,91%) chcąc być konkurencyjnymi na nowym, międzynarodowym rynku pracy, dostrzegła konieczność dalszego kształcenia i samokształcenia oraz aktywnie je realizowała. Głównym działaniem edukacyjnym stało się doskonalenie znajomości języka państwa przyjmującego. Taką formę doskonalenia realizowało 57,81% badanych Polaków. Również dużym zainteresowaniem cieszyły się różnego rodzaju kursy i szkolenie specjalistyczne realizowane przez 41,41% badanych, treningi umiejętności hobbystycznych, takich jak: malarstwo, taniec, fotografia deklarowane przez 22,66% badanych. Duża grupa spośród badanych

(27,34%) chętnie też sięgała po książki i czasopisma z różnych dziedzin. Na szczególną uwagę zasługuje fakt realizowania przez 8,6% badanych Polaków bardziej ambitnych, wymagających dużego zaangażowania, nie tylko osobistego, ale także finansowego, form kształcenia w postaci studiów doktoranckich i podyplomowych.

Tabela 5.

Działania edukacyjne podejmowane przez emigrantów poza edukacją szkolną/akademicką bądź po jej ukończeniu przed przyjazdem i po przyjeździe do Wielkiej Brytanii

Formy działań edukacyjnych	Podjęte w Polsce		Podjęte w Anglii	
	N	%	N	%
Studia podyplomowe	21	16,41	6	4,69
Studia doktoranckie	0	0,00	5	3,91
Kursy/szkolenia specjalistyczne	41	32,03	53	41,41
Nauka języka obcego	53	41,41	74	57,81
Treningi umiejętności (np. sport, malarstwo, taniec itp.)	29	22,66	29	22,66
Czytanie książek i czasopism z różnych dziedzin	26	20,31	35	27,34
Inne	17	13,28	0	0,00
Nie podejmował/-a dodatkowych działań	39	30,47	27	21,09

Źródło: badania własne. Dane w tabeli nie sumują się do 100,0% ze względu na możliwość wielokrotnych odpowiedzi.

W odniesieniu do zaangażowanej w edukację grupy Polaków wyniki są dość optymistyczne i pozwalają antycypować, iż osoby te świadomie realizują plan własnego rozwoju na różnych polach. Nie można jednak pominąć faktu, że wyraźna grupa respondentów przyznała, iż zarówno w kraju (30,47%), jak i za granicą (21,09%) nie podejmowała i nie podejmuje żadnych dodatkowych form edukacji.

ZWIĄZEK MIĘDZY SUKCESEM A WYKSZTAŁCENIEM I AKTYWNOŚCIĄ EDUKACYJNĄ

Kolejną kwestią poddaną analizom były związki między poczuciem sukcesu zawodowego Polaków w Wielkiej Brytanii a ich wykształceniem i aktywnością edukacyjną.

Zanim dokonano statystycznego badania istotności związków między powyższymi zmiennymi, postanowiono zapytać samych badanych o te związki. Można było antycypować, iż badane osoby w przeważającej mierze będą wskazywać wyraźnie związki między swoją edukacją a sukcesem. Jednak zebrane dane tego nie potwierdzają (tabela 6).

Tabela 6.

Przekonania badanych o związku ich aktywności edukacyjnej z osiągniętym sukcesem zawodowym

Ocena stopnia związku między zmiennymi	N	%
w bardzo wysokim stopniu	12	9,37
w raczej wysokim stopniu	29	22,67
trudno powiedzieć	36	28,12
w raczej niskim stopniu	36	28,12
wcale się nie przyczyniły, jedno z drugim nie ma związku	15	11,72
Suma	128	100,00

Źródło: badania własne

Stosunkowo niewielka grupa badanych – 32,04% przyznała, że ich sukces zawodowy jest wyraźnie powiązany z podejmowanymi przez nich działaniami edukacyjnymi. Natomiast nieco więcej badanych, tj. 39,84%, deklaroowało brak takiego związku, a pozostali (27,9%) nie potrafili ocenić związku tych kwestii.

Badani w zdecydowanej większości (75,00%) przyznali, iż odniesiony sukces zawodowy nie jest związany z profilem ich wykształcenia (kończonym kierunkiem studiów lub typem szkoły) (tabela 7). Pozostali badani 25,00% twierdzili natomiast odwrotnie. W tym 10,94% uważało, że posiadane wykształcenie miało zdecydowanie pozytywne przełożenie na ich sukces zawodowy, a 14,06%, że raczej tak. Na uwagę zasługuje brak odpowiedzi pośrednich.

Tabela 7.

Przekonania badanych o związku ukończonego przez nich kierunku z osiągniętym sukcesem zawodowym

Ocena stopnia związku między zmiennymi	N	%
zdecydowanie tak	14	10,94
raczej tak	18	14,06
trudno powiedzieć	0	0
raczej nie	30	23,44
zdecydowanie nie	66	51,56
Suma	128	100,00

Źródło: badania własne

W dążeniu do ustalenia związków pomiędzy sukcesem zawodowym badanych Polaków a ich wykształceniem została wykonana analiza korespondencji, dzięki czemu uzyskano strukturę zależności między analizowanymi zmiennymi. Uzyskane dane wizualizuje tabela 8.

Tabela 8.

Zależności między sukcesem zawodowym a wykształceniem badanych osób (%)

Wykształcenie	Sukces zawodowy		
	Trudno powiedzieć	Raczej tak	Zdecydowanie tak
Średnie	11,65	18,64	13,98
Wyższe licencjackie (I stopnia)	0	0	34,95
Wyższe magisterskie (II stopnia)	0	11,65	6,99
Doktorskie (III stopnia)	0	0	2,33

Źródło: badania własne, $\chi^2 = 22,508$; $p = 0,001$

Z analizy danych zawartych w tabeli 8 wynika, że wszyscy badani z wykształceniem wyższym (licencjackim, magisterskim i doktorskim) jednoznacznie deklarowali osiągnięcie sukcesu zawodowego. Najbardziej rozproszone wyniki odnośnie do poczucia osiągnięcia sukcesu odnotowano wśród osób badanych z wykształceniem średnim. W drodze analiz statystycznych ustalono

no, iż poziom wykształcenia istotnie statystycznie różnicował poczucie odniesienia sukcesu zawodowego badanych ($p = 0,001$).

Reasumując, można stwierdzić istnienie zależności między wykształceniem badanych osób a ich poczuciem sukcesu zawodowego. Badani Polacy przebywający w Anglii z wykształceniem licencjackim i magisterskim oraz doktorskim zdecydowanie częściej charakteryzowali się wyższym poczuciem osiągnięcia sukcesu zawodowego niż badani Polacy z wykształceniem średnim.

W odniesieniu do związków między aktywnością edukacyjną a poczuciem sukcesu zawodowego w pierwszej kolejności poddano analizom zaangażowanie badanych w działania edukacyjne przed wyjazdem z Polski.

Testem niezależności χ^2 Pearsona zostały weryfikowane hipotezy o niezależności między sukcesem a działaniami edukacyjnymi podejmowanymi w Polsce (przed podjęciem decyzji o emigracji, tabela . 9) i Anglii (po przyjeździe, tabela 10).

Tabela 9.

Zależności między sukcesem zawodowym badanych osób a ich działaniami edukacyjnymi podejmowanymi w Polsce

Działania edukacyjne podejmowane w Polsce	χ^2	p
Studia podyplomowe	12,61	0,00*
Studia doktoranckie	0,83	0,66
Kursy/szkolenia specjalistyczne	4,11	0,13
Nauka języka obcego	500	0,08
Treningi umiejętności (np. sport, malarstwo, taniec itp.)	3,00	0,22
Czytanie książek i czasopism z różnych dziedzin	4,60	0,10
Inne	0,83	0,66
Nie podejmowałem/-am dodatkowych działań	0,29	0,87

Źródło: badania własne, * - istotne statystycznie na $p < 0,05$

Spśród różnych działań edukacyjnych jedynie uczestnictwo w studiach podyplomowych istotnie statystycznie różnicowało poczucie badanych osiągnięcia sukcesu zawodowego ($p = 0,00$). Osoby, które ukończyły studia pody-

plomowe (najczęściej były to studia ekonomiczne i pedagogiczne), częściej niż respondenci niemający w swoim portfolio tej formy kształcenia deklarowały poczucie osiągnięcia sukcesu zawodowego w Wielkiej Brytanii.

Po przyjeździe do Anglii młodzi emigranci również podejmowali różnorodne działania edukacyjne, często mające na celu zwiększenie ich konkurencyjności na rynku pracy. Jednak przeprowadzona analiza (tabela 10) nie wykazała ($p > 0,05$) w żadnym przypadku zależności między tymi działaniami a poczuciem sukcesu zawodowego badanych Polaków.

Tabela 10.

Zależności między sukcesem zawodowym badanych osób a ich działaniami edukacyjnymi podejmowanymi w Anglii

Działania edukacyjne podejmowane w Anglii	χ^2	p
Studia podyplomowe	1,32	0,52
Studia doktoranckie	1,32	0,52
Kursy/szkolenia specjalistyczne	5,33	0,07
Nauka języka obcego	2,32	0,31
Treningi umiejętności hobbystycznych (np. sport, malarstwo, taniec itp.)	2,92	0,23
Czytanie książek i czasopism z różnych dziedzin	5,81	0,05~
Inne	0,29	0,87
Nie podejmowałem/-am dodatkowych działań	4,10	0,13

Źródło: badania własne, ~ - zbliżone do istotnego statystycznie na $p < 0,05$

Jedynie w przypadku czytelnictwa książek i czasopism odnotowano wartość zbliżoną do istotności ($p = 0,05$). A zatem częściej osoby podejmujące czytelnictwo deklarowały poczucie osiągnięcia sukcesu.

Kolejna analiza, tym razem zależności między poczuciem sukcesu zawodowego badanych Polaków a ich przekonaniem i związku sukcesu z aspiracjami zawodowymi (tabela 11), wykazała, że między tymi zmiennymi zachodzą związki istotne statystycznie ($p = 0,001$). Osoby, które deklarowały osiągnięcie

sukcesu zawodowego, jednocześnie częściej żywiły przekonanie, iż osiągnięty sukces wpisuje się w ich aspiracje zawodowe. Ci natomiast, którzy nie byli zdecydowani w ocenie swoich osiągnięć zawodowych, również nie potrafili jednoznacznie odnieść swoich osiągnięć do aspiracji zawodowych (11,63%).

Tabela 11.

Zależności między sukcesem zawodowym badanych osób a ich aspiracjami zawodowymi

W jakim stopniu sukces zawodowy odpowiada Twoim aspiracjom zawodowym?	Sukces zawodowy		
	Trudno powiedzieć (%)	Raczej tak (%)	Zdecydowanie tak (%)
W pełni odpowiada	0	0	23,26
Raczej wysokim	0	25,58	30,23
Trudno powiedzieć	11,63	4,65	0
Raczej niskim	0	0	0
Wcale nie odpowiada	0	0	4,65

Źródło: badania własne, $\chi^2 = 39,0323$, $p = 0,001$

Na uwagę zasługuje fakt, że w badanej zbiorowości znalazły się również osoby (4,65%), które z jednej strony były zdecydowanie przekonane o swoim sukcesie, z drugiej zaś nie widziały jego związku z posiadanymi aspiracjami zawodowymi.

Reasumując, można stwierdzić istnienie związku między sukcesem z aspiracjami zawodowymi a poczuciem osiągnięcia sukcesu. Badani zauważający spójność swoich osiągnięć z posiadanymi aspiracjami częściej mieli poczucie sukcesu niż osoby, dla których osiągnięty sukces częściowo tylko wiązał się z realizacją ich aspiracji.

PODSUMOWANIE

Reasumując przedstawione w niniejszym opracowaniu dane i dokonane analizy, można stwierdzić, iż badani polscy emigranci mieszkający w Anglii

w znakomitej większości charakteryzowali się poczuciem osiągnięcia sukcesu zawodowego. Wśród najważniejszych wyznaczników odniesionego sukcesu znalazły się nie tylko poczucie rozwoju, zadowolenie z siebie i ze swojej pracy, ale także możliwość realizacji własnych marzeń i ambicji. Przy czym warto podkreślić, iż najczęściej to, co badani osiągnęli, należało jednocześnie do najwyższej cenionych aspektów sukcesu zawodowego. Dla zdecydowanej większości badanych osiągnięty sukces wpisywał się również w ich aspiracje zawodowe.

Badani emigranci byli wyraźnie sceptyczni w ocenie możliwości osiągnięcia analogicznego sukcesu w Polsce. Tu przeważało niezdecydowanie. Można antycypować, iż zarejestrowany rozkład wyników wskazuje z jednej strony na dostrzeganie przez badanych zmian zachodzących w Polsce i poprawy perspektyw funkcjonowania zawodowego w kraju. Z drugiej jednak może wynikać z powściągliwości respondentów w wyrażaniu jednoznacznie negatywnych opinii na temat kraju, który mimo wyjazdu jest im bliski i do którego często tęsknią.

Ponad połowa badanych opuszczała Polskę z optymistycznym nastawieniem odnośnie do swoich osiągnięć w Wielkiej Brytanii. Osoby te były niemal przekonane, że im się powiedzie i odniosą sukces. Pozostali badani wyjeżdżali z różnym poziomem niepokoju o swoją przyszłość za granicą. Taki rozkład wyników może wskazywać na niską samoocenę tej grupy respondentów bądź na stres związany z tak radykalną zmianą życiową. Może on również wskazywać, iż ci, którzy nie spodziewali się sukcesu, nie tyle oczekiwali porażki, co raczej wiąźali swój wyjazd z jakąkolwiek zauważalną poprawą sytuacji materialnej, koncentrując się na możliwości znalezienia pracy, utrzymania jej i na godziwych zarobkach, nie operując na etapie wyjazdu kategorią sukcesu.

W zakresie aktywności edukacyjnej polskich emigrantów badani charakteryzowali się wysokim zróżnicowaniem podejmowanych działań przed wyjazdem i po wyjeździe z Polski. Zdecydowana większość badanych przejawiała wysokie i wielokierunkowe zaangażowanie w dalsze podnoszenie kwalifikacji po ukończeniu edukacji średniej bądź wyższej, co pozwala wnioskować o ich silnym ukierunkowaniu na rozwój zawodowy i karierę. Jednak dość licznie odnotowano również deklaracje badanych wskazujące na znikomą ich aktywność edukacyjną, co można przyjąć za prognostyk ryzyka nielokowania edukacji całościowej wśród priorytetów rozwojowych dorosłości przez tę grupę badanych.

Jeśli chodzi o związki aktywności edukacyjnej z poczuciem sukcesu zawodowego, ustalono, iż w ocenie niespełna 1/3 badanych związek między tymi obszarami ich funkcjonowania jest jednoznaczny i wyraźny. Zarejestrowany rozkład wyników może wskazywać na to, że badane osoby niejednokrotnie nie zauważają związków między swoją działalnością i aktywnością w różnych sferach życia, traktując w tym przypadku szeroko rozumianą edukację i funkcjonowanie zawodowe jako rozłączne obszary. Podczas gdy różne wymiary życia stanowią integralną całość i wzajemnie warunkują sprawne funkcjonowanie człowieka, liczni naukowcy (Argyle, 1999; Orłowska, 2001; Pięta, 2004; Bańka, 2005b; Aleksander, 2005) podkreślają, iż często niedostrzegane są związki między aktywnością edukacyjną wolnoczasową a osiągnięciami zawodowymi, podczas gdy sprawności (np. cierpliwość, wytrwałość, sprawność fizyczna itp.) rozwijane w czasie wolnym są wykorzystywane i ważne również w sferze pracy, wyraźnie podnosząc jej walory.

Respondenci wykazali sprecyzowane przekonania na temat powiązania osiągniętego sukcesu z posiadanym profilem wykształcenia. Znakomita większość badanych nie odnotowała takiego związku. Taki rozkład wyników może z jednej strony wskazywać, iż posiadane wykształcenie pozwoliło badanym sprawnie zafunkcjonować w różnych obszarach zawodowych, z drugiej zaś może wskazywać na rozległe zasoby osobiste badanych, pozwalające im z powodzeniem przekwalifikować się i wejść w nowe branże i dziedziny zawodowe.

Ustalono istotny statystycznie związek między posiadanym poziomem wykształcenia a poczuciem sukcesu zawodowego. Wyższe wykształcenie sprzyjało wyższemu poczuciu sukcesu zawodowego.

Hipoteza o związku aktywności edukacyjnej z poczuciem sukcesu zawodowego została zweryfikowana częściowo pozytywnie. Ustalono, iż jedynie ukończenie w Polsce studiów podyplomowych różnicowało istotnie poczucie sukcesu zawodowego. Natomiast jeśli chodzi o aktywność edukacyjną w Wielkiej Brytanii, jedynie na poziomie zbliżonym do istotnego ujawniono, iż osoby zaangażowane w czytelnictwo częściej deklarowały osiągnięcie sukcesu. Związek ten, jakkolwiek tylko zbliżony do poziomu istotności, może wskazywać, iż czytelnictwo literatury, zwłaszcza w języku obcym, może stanowić istotny

czynnik podnoszenia kompetencji językowych, a tym samym przekładać się na wyższe osiągnięcia w różnych sferach życia, w tym zawodowej.

Ponadto ustalono, iż poczucie osiągnięcia sukcesu zawodowego było istotnie statystycznie związane z lokowaniem tego sukcesu w sferze aspiracji zawodowych. Jeśli sukces zaspokajał te aspiracje, osoba przejawiała wyższe poczucie jego osiągnięcia.

Reasumując, przeprowadzone badania pozwoliły poznać wycinkowy obszar funkcjonowania zawodowego grupy polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii. Analizy ukazały, iż z jednej strony wybrany kraj stworzył badanym warunki do osiągnięcia osobistych celów i sukcesów zawodowych, z drugiej zaś emigranci posiadali liczne kompetencje i ich użyli, aby wykorzystał te warunki. Ustalono również, że badana grupa Polaków w przeważającej większości odpowiedzialnie i odważnie podejmowała złożone zadania zarówno zawodowe, jak i edukacyjne, co pozwala sądzić, iż osoby te dobrze funkcjonują w społecznościach, do których należą.

Badania ukazały potrzebę intensywnego propagowania wśród emigrantów wartości angażowania się w różne działania edukacyjne o charakterze hobby-stycznym. To silnie wspomaga zarówno funkcjonowanie społeczne, jak i zawodowe.

Ponadto w działaniach edukacyjnych prowadzonych przez firmy na rzecz swoich pracowników (np. w coachingu) warto wyraźniej akcentować związki celów, osiągnięć i aktywności zawodowej z indywidualnymi aspiracjami zawodowymi.

Niniejsze badania stanowią fragment obszerniejszych analiz funkcjonowania polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii.

Literatura

- Aleksander, T. (2005). *Nauki pedagogiczne wobec etosu pracy*. W: A. Kargulowa, S.M. Kwiatkowski, T. Szkudlarek (red.), *Rynek i kultura neoliberalna a edukacja* (s. 302–312). Kraków, Impuls. ISBN 8373084622.
- Argyle, M. (1999). *Causes and correlates of happiness*. W: D. Kahneman, E. Diener i N. Schwartz (red.), *Well-being: The foundations of hedonic psychology* (s. 353–373). Nowy York, Russell Sage Foundation.

- Bańka, A. (2005a). *Jakość życia a jakość rozwoju. Społeczny kontekst płci, aktywności i rodziny*. W: A. Bańka (red.), *Psychologia jakości życia* (s. 11–78). Poznań, Wydawnictwo Stowarzyszenie Psychologia i Architektura. ISBN 8391652181.
- Bańka, A. (2006). *Kapitał kariery – uwarunkowania, rozwój i adaptacja do zmian organizacyjnych oraz strukturalnych rynku pracy*. W: Z. Ratajczak, A. Bańka, E. Turska, *Współczesna psychologia pracy i organizacji* (s. 59–117). Katowice, Wydawnictwo UŚ. ISBN 8322615388.
- Bańka, A. (2005b). *Rozwój zawodowy a ścieżki tranzykcji z systemu edukacyjnego do rynku pracy*. W: *Praca zbiorowa. Doradztwo karier* (s. 23–53). Warszawa, OHP.
- Bera, R. (2008). *Aksjologiczny sens pracy a poczucie jakości życia młodych emigrantów polskich*. Lublin, Wydawnictwo UMCS. ISBN 9788322728833.
- Bera, R. (2011). *Emigranci polscy w nowym środowisku pracy*. Lublin, Wydawnictwo UMCS. ISBN 9788322732861.
- Bera, R., Korczyński, M. (2012). *Dystans społeczny polskich emigrantów wobec „obcych” i „innych”*. Lublin, Wydawnictwo UMCS. ISBN 9788377842102.
- Byłok, F. (2005). *Wzór sukcesu w społeczeństwie polskim w okresie transformacji społeczno-ustrojowej*. W: *Annales. Etyka w życiu gospodarczym: tom 8, nr 1* (s. 87–96). Łódź, Wydawnictwo UŁ.
- Erazmus, E. (1999). *Edukacja a sukces zawodowy*. Warszawa, Wydawnictwo WSE. ISBN 8386990503.
- Firkowska-Mankiewicz, A. (2002). *Intelligence and success in life*. Warszawa, Wydawnictwo IFiS PAN. ISBN 8373880100.
- Firkowska-Mankiewicz, A. (1999). *Zdolnym być... Kariery i sukces życiowy warszawskich trzydziestolatków*. Warszawa, Wydawnictwo IFiS PAN. ISBN 8387632449.
- Grzeszczyk, E. (2003). *Sukces: amerykańskie wzory – polskie realia*. Warszawa, Wydawnictwo IFiS PAN. ISBN 8373880119.
- Harasimiuk, A. (2009). *Motywy wyjazdów zarobkowych młodzieży do Wielkiej Brytanii a jej postawy wobec pracy*. Maszynopis pracy magisterskiej w UMCS. Lublin.
- Iglicka, K. (2008). *Badania nad legalnymi migracjami zarobkowymi z Polski po 1 maja 2004 roku do Wielkiej Brytanii*. „Biuletyn Migracyjny”, 16, www.biuletynmigracyjny.uw.edu.pl.
- Iglicka, K. (2011). *Migracje długookresowe i osiedleńcze z Polski po 2004 roku – przykład Wielkiej Brytanii. Wyzwania dla statystyki i demografii państwa*. „Raporty i Analizy”, 5, Warszawa, Wydawnictwo CSM.

- Judge, T.A., Cable, D.M., Boudreau, J.W., Bretz, R.D. Jr. (1995). *An Empirical Investigation of the Predictors of Executive Career Success*, „Personnel Psychology”, t. 48, Nr 3 (s. 485–519). Hogrefe Publishing.
- Kaczmarczyk, P. (2005). *Migracje zarobkowe Polaków w dobie przemian*. Warszawa, Wydawnictwo UW. ISBN 8323501998.
- Kasprzak, E. (2006). *Sukces i porażka bezrobotnych na rynku pracy*. Poznań, Wydawnictwo Stowarzyszenie Psychologia i Architektura. ISBN 8392040333.
- Kawczyńska-Butrym, Z. (2009). *Migracje. Wybrane problemy*. Lublin, Wydawnictwo UMCS.
- Klimkowska, K. (2014). *Edukacja do sukcesu narzędziem rozwoju kapitału ludzkiego*. W: K. Denek, A. Kamińska i P. Oleśniewicz (red.), *Edukacja jutra od uniwersytetu do starości. Aspekty edukacji osób dorosłych* (s. 203–211). Sosnowiec, Oficyna Wydawnicza Humanitas. ISBN 9788361991915 9788361991601.
- Klimkowska, K. (2013). *Orientacja na sukces zawodowy studentów kończących studia translatorskie*. Lublin, Wydawnictwo UMCS. ISBN 9788377843628.
- Klimkowska, K. (2012). *Students' Opinions on Their Competences for Reaching Life Success*, „Procedia Social and Behavioral Sciences” vol. 55 (s. 32–38). Elsevier.
- Kłós, B. (2006). *Migracje zarobkowe Polaków do krajów Unii Europejskiej*, „Indos”, 2, Warszawa, Biuro Analiz Sejmowych.
- Knowles, M.S., Holton III E.F., Swanson, R.S. (2009). *Edukacja dorosłych, podręcznik akademicki*. Warszawa, Wydawnictwo PWN. ISBN 9788301156596.
- Kolarska-Bobińska, L. (red.) (2007), *Emigrować i wracać. Migracje zarobkowe Polaków a polityka państwa*. Warszawa, Wydawnictwo ISP. ISBN 83-89817-66-2.
- Korczyński, M., Kwiatkowska, E. (2014). *Style rozwiązywania konfliktów emigrantów polskich w kontekście ich doświadczenia edukacyjnego*. W: A. Stefańska, A. Knocińska, E. Kwiatkowska (red.), *Konflikty – negocjacje – kultura – komunikacja. Psychospołeczne uwarunkowania i aplikacje* (s. 139–166). Toruń, Wyd. Adam Marszałek. ISBN 978-83-7780-989-1.
- Kozielecki, J. (2001). *Psychotransgresjonizm. Nowy kierunek w psychologii*. Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”. ISBN 978-83-89501-74-5.
- Kozielecki, J. (1989). *Towards a theory of transgressive decision making: Reaching beyond everyday life*, „Acta Psychologica” (s. 43–63). Nr 70. Elsevier.
- Krawczyk, E. (2008). *Migracje Polaków do Wielkiej Brytanii – analiza doniesień prasowych*, „Biuletyn Migracyjny”, nr 19. www.biuletyn.migracyjny.uw.edu.pl.

- Kupczyk, T. (2009). *Kobiety w zarządzaniu i czynniki ich sukcesów*. Wrocław, Wyższa Szkoła Handlowa. ISBN 9788392547082.
- Kupczyk, T. (2006) (red.). *Uwarunkowania sukcesów zawodowych kadry kierowniczej*. Wrocław, Politechnika Wrocławska – Centrum Kształcenia Ustawicznego. ISBN 8392323319.
- Kwiatkowski, M. (2000). *Człowiek sukcesu ekonomicznego jako wzór osobowy w pierwszych latach transformacji systemowej w Polsce. Studium z socjologii moralności*. Zielona Góra, Lubuskie Towarzystwo Naukowe. ISBN 8388317253.
- Labour mobility within the EU in the context of enlargement and functioning of the transitional arrangements. Final report, European Integration Consortium, Nuremberg 2009*, www.biuletynmigracyjny.uw.edu.pl.
- Łobocki, M. (2006). *Metody i techniki badań pedagogicznych*. Kraków, Wydawnictwo Impuls. ISBN 9788373086081.
- Łojko, E. i Dziurnikowska-Stefańska, M. (2011) (red.). *Wartości a sukces zawodowy prawników – granice kompromisu?* Warszawa, Wydawnictwo Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji UW. ISBN 9788393160655.
- Major, A., Tuczyński, W. i Wasilewski, B. (2010). *Nowa emigracja, jej potrzeby i oczekiwania na przykładzie Wielkiej Brytanii*. Stowarzyszenie Polish Psychologists' Association, Londyn, praca zbiorowa.
- Michalak, J.M. (2007). *Uwarunkowania sukcesów zawodowych nauczycieli. Studium przypadków*. Łódź, Wydawnictwo UŁ. ISBN 9788375250244.
- Ng, T.W.H., Eby, L.T., Sorensen, K.L., Feldman, D.C. (2005). *Predictors Of Objective And Subjective Career Success: A Meta-Analysis*, „Personnel Psychology”, tom 58 (s. 367–408). Hogrefe Publishing.
- Nowacki, T.W. (2010). *Przedmowa*. W: R. Bera (red.), *Wielka emigracja zarobkowa młodzieży. Wyzwania dla edukacji*. Lublin, Wydawnictwo UMCS. ISBN 9788322732533.
- Orłowska, M. (2001). *Problemy czasu wolnego w pedagogice społecznej*. W: S. Kawula (red.), *Pedagogika społeczna dokonania – aktualność – perspektywy*. Toruń, Wyd. A. Marszałek (s. 581–598). ISBN 8371749430.
- Pięta, J. (2004). *Pedagogika czasu wolnego*. Warszawa, Zakład Wydawniczy DrukTur. ISBN 8386990821.
- Pilch, T., Bauman, T. (2001). *Zasady badań pedagogicznych. Strategie ilościowe i jakościowe*. Warszawa, Wydawnictwo Akademickie „Żak”. ISBN 8388149695.

- Pycka, W. (1994). *Zarys filozofii sukcesu*. Lublin, Wydawnictwo UMCS.
- Rosenbaum, J.E. (1984). *Career mobility in a corporate hierarchy*. Orlando, Academic Press. ISBN 978-0125970808.
- Sedikides, C., Geatner, L., Toguchi, Y. (2003). *Pancultural self-enhancement*, „Journal of Personality and Social Psychology”, 44 (s. 60–79). American Psychological Association.
- Seibert, S.E., Kraimer, M.L. (2001). *The Five-Factor Model of Personality and Career Success*, „Journal of Vocational Behavior”, t. 58, nr 1 (s. 1–21). Elsevier.
- Sikorski, C. (2007). *Drogi do sukcesu. Profesjonalizm kontra populistyczna kultura organizacyjna*. Warszawa, Wydawnictwo Difin. ISBN 9788372517616.
- Słomczyński, K.M. (2007) (red.). *Kariera i sukces. Analizy socjologiczne*. Zielona Góra – Warszawa, Wydawnictwo UZ. ISBN 978-83-7481-107-1.
- Szpakowska, S. (2009). *Wykształceni Polacy emigrują z kraju*, „Rzeczpospolita” z 12.05.2009 r.
- Titkow, A. (2003) (red.). *Szklany sufit. Bariery i ograniczenia karier kobiet. Monografia zjawiska*. Warszawa, Instytut Spraw Publicznych. ISBN 8388594583.
- Turner, R.J. (1960). *Sponsored and contest mobility and the school system*, „American Sociological Review”, 25 (s. 855–867).
- Wiatrowski, Z. (2010). *Podstawowe teorie w obszarze pedagogiki pracy*. W: R. Gerlach (red.), *Pedagogika pracy w perspektywie dyskursu o przyszłości* (s. 31–63). Bydgoszcz, Wydawnictwo UKW. ISBN 9788370967734.
- Wiatrowski, Z. (2005). *Podstawy pedagogiki pracy*. Bydgoszcz, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego. ISBN 8370965245.
- Witkowski, S. (1994) (red.). *Psychologia sukcesu*. Warszawa, Wydawnictwo PWN.
- Witkowski, S.A. (2003) (red.). *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu: tom VI*. Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego. ISBN 83-229-2413-5.

